

De Verbeelde Vrede

Een onderzoek naar beeldvorming in gedichten geschreven naar aanleiding
van de Vrede van Utrecht

Hans Meurs
3484211
OS III: Wereldoorlog 0.1
Dr. D.M.L. Onnekink
Prof. dr. R. de Bruin

Inleiding

“O aangename VREE! O lang-gewenschte tijd! O soete Vrede-Son! Die man en vrouw verblijd.”¹ Op deze manier wordt door Johannes Hubetus Jungius de Vrede van Utrecht lof toegezongen in zijn gedicht. Hij ziet haar komst als iets waarop het volk allang had gehoopt. En dat was ook zo: sinds 1568 was het land vaker in oorlog dan in vrede met haar buurlanden. Van 1568 tot en met 1648 was dat de Tachtigjarige oorlog, en tussen 1672 en 1713 werd drie keer het zwaard tegen Frankrijk geheven. Het is in die zin niet verwonderlijk te noemen dat de stemming euforisch was toen de vrede eindelijk was gesloten. Die euforie vinden we niet alleen terug in gedichten zoals die van hierboven. Er werd in Den Haag een groot vuurwerk opgericht, en ook in Leeuwarden en Rotterdam werden grote publieke vieringen opgericht.² Ook kwam de publieke belangstelling naar voren in tal van preken, pamfletten, preken, prenten, schilderijen en gedenkpenningen. De Spaanse Successieoorlog was beëindigd en dat moest gevierd en herdacht worden.

Publiciteit over oorlog en vrede was niet nieuw, en zeker niet zonder doel: het was een manier om de publieke opinie te beïnvloeden. Zo bestond er tijdens de Tachtigjarige Oorlog al een uitgebreide pamfletcultuur waarin pamfletten als propagandamiddel werden gebruikt.³ Ook in de oorlogen die zouden volgen speelde de publieke opinie een grote rol. Zo betoogt Donald Haks in zijn uitstekende studie *Vaderland en vrede 1672-1713*. In deze studie probeert hij te onderzoeken in hoeverre er publiek draagvlak was voor de oorlogen en op welke manier de publieke opinie werd beïnvloed. Haks concludeert dat er een publiek draagvlak voor de oorlogen was en:

‘De oorsprong daarvan was een collectief besef dat zich uitdrukte in een idee en sentiment waaraan termen als “vaderland” en “Nederland” werden gegeven. Idee en sentiment zijn in dit opzicht geschikte begrippen. Idee omdat “vaderland” en “Nederland” nader werden omschreven en afgebakend. Sentiment omdat “vaderland” en “Nederland” woorden met een symbolische en wervende waarde waren.’⁴

¹ Knuttel 16184A.

² D. Haks, *Vaderland en vrede 1672-1713* (Hilversum 2013) 266.

³ F. Deen, ‘Handwritten Propaganda. Letters and Pamphlets in Amsterdam during the Dutch Revolt’ in: F. Deen, D. Onnekink en M. Reinders (ed.), *Pamphlets and Politics in the Dutch Republic* (Leiden 2011) 225.

⁴ Haks, *Vaderland*, 293-4.

In het licht van deze conclusie valt te begrijpen waarom er zo een levende pamfletcultuur was. Het gesuggereerde idee van een gedeelde geschiedenis draagt sterk bij aan het gevoel van eenheid en saamhorigheid. De publieke opinie, en daarmee ook het publiek draagvlak, kon op die manier sterk beïnvloed worden.

Haks gebruikt in zijn uitstekende studie een zeer breed scala aan bronnen. Zo bekijkt hij onder andere gedenkpenningen, loterijrijmen en prenten. Ook gedichten passeren de revue. Dit onderzoek zal pogen een toevoeging te zijn op de studie van Haks daar het zich specifiek richt op gedichten. Daarnaast zal, naast de Spaanse Successieoorlog (die Haks ook behandelt), ook de Vrede van Utrecht uitvoerig behandeld worden. De gedichten die hiervoor gebruikt zullen worden zijn allemaal geschreven in 1713 naar aanleiding van de Vrede van Utrecht. Door analyse van die gedichten zal een antwoord gegeven worden op de vraag: Wat is het beeld dat gedichten, geschreven in 1713 naar aanleiding van de Vrede van Utrecht, schetsen van de Spaanse Successieoorlog en de Vrede van Utrecht.

Allereerst zal kort het verloop van de Spaanse Successieoorlog en de Vrede van Utrecht geschetst worden. Daar deze studie er niet op gericht is om nieuwe inzichten te verschaffen over de Spaanse Successieoorlog en de Vrede van Utrecht, zal vooral gebruik gemaakt worden van enkele overzichtswerken, zoals *The New Cambridge Modern History VI* en *De Vrede van Utrecht*, om zodoende de *communis opinio* weer te geven.

In het tweede hoofdstuk zullen we de pamfletcultuur nader bestuderen en kijken hoe publieke opinie en publiciteit destijds verband hielden. Dat is wenselijk omdat het ons van bruikbare informatie voor het daadwerkelijke onderzoek moet voorzien. Was er destijds sprake van een publieke opinie? En door wie werden pamfletten gelezen? Was er een groot publiek voor, of legde slechts een klein gedeelte van de bevolking zich toe op het lezen van pamfletten? Dit zijn vragen waarop een antwoord zal worden gegeven.

Tot slot zullen we ons toelagen op het analyseren van de door ons gekozen gedichten en proberen hieraan enige conclusies te verbinden. In de gedichten die we behandelen worden zowel de Spaanse Successieoorlog als de Vrede van Utrecht uitvoerig beschreven. Dit biedt ons gelegenheid om te kijken naar de volgende zaken: Wat is het beeld dat van de Republiek gegeven wordt? Wat voor beeld wordt er van de vijand gegeven? Door wie is de vrede tot stand gekomen? En wat waren de gevolgen van de vrede?

De Spaanse Successieoorlog zien we uitstekend beschreven in de gedichten. Chronologisch wordt de aard van het conflict en het verloop daarvan uiteengezet. Daarnaast worden sommige gedichten gekenmerkt door een sterk nationalistisch karakter. Zo komt het voor dat de inwoners van de Republiek als heldhaftige krijgers worden geportretteerd, en dat zij de vrede zelf hebben bewerkstelligd. Zo lezen we in *Vredezing op de langgewenschte vrede tussen Vrankryk en de Vereenigde Nederlanden*:

‘De Faam zal ’t overal getuigen
Zoo ver de zee hare armen spreidt
Dat nooit eene aardsche mogentheid
Uw’ nek heeft voor het juk doen buigen;

Datge altoos kloek en onvertzaagt
Met bloed uw grenzen hebt beveiligt
De vryheidt aan uw staal geheiligt
Op ’t hooft van Neêrlands reine maagt.’⁵

Zo gelezen lijkt het haast alsof de Republiek eigenhandig haar vijanden een halt heeft weten toe te roepen. In het achtergrondhoofdstuk over de Spaanse Successieoorlog zullen we zien dat de werkelijke geschiedenis niet volledig rijmt met deze romantische zienswijze. Om tot een antwoord te komen op de vraag wat voor beeld er van de Republiek werd gecreëerd zullen we zodoende letten op retoriek. Wat is de teneur van de gedichten, en welke woorden worden daarbij gebruikt? Wordt het collectieve besef, het idee van eenheid en saamhorigheid, gevoed? Door op deze manier naar het bronnenmateriaal te kijken, is het tegelijkertijd mogelijk om de conclusie van Haks te kwalificeren. Bij beantwoording van de overige vragen zal eveneens gelet worden op retoriek.

⁵ Knuttel 16181.

Hoofdstuk 1: De Spaanse Successieoorlog

‘Als Spanjens Scepter viel uyt Carels doode handen,
Kreeg Philips, onder schyn van Erfregt, fyne Landen,
Tot nadeel van de Naem en Stam van Oostenrijck,
(Die, tegens het verdrag, ontving dat ongelijck.)
’T geen Englandt en de Leeuw beswaerlijck konden lyden,
Maer die most veynsen, en verwagten beter tyden.’⁶

Zo geschiedde het in 1700 volgens Coenraet Droste. Zijn gedicht strookt met de werkelijkheid: de Spaanse Successieoorlog was de oorlog die uitbarstte nadat Karel II van Spanje in 1700, geheel volgens verwachting, kinderloos kwam te overlijden. Het Spaanse rijk, dat reeds vanaf het einde van de Tachtigjarige Oorlog sporen van uitputting vertoonde, was niet meer de grootmacht die ze ooit was. Toch was de erfenis die Karel II naliet niet onaanzienlijk. Het bestond uit de koninkrijken Castilië en Aragon, de Zuidelijke Nederlanden en een groot aantal gebieden in Italië.⁷ Naar wie de erfenis zou gaan was zodoende geen onbelangrijk vraagstuk.

Er waren twee partijen die aanspraak meenden te maken op de Spaanse troon: de keizer van het Heilige Roomse Rijk, Leopold I, en daarnaast leden van het Franse koninklijke huis, namelijk Lodewijk XIV, zijn zoon de Grand Dauphin, en diens zoon, de kleinzoon van Lodewijk XIV, Filips, de hertog van Anjou.⁸ In bovenstaand schema is duidelijk in kaart gebracht hoe de troonopvolging er schematisch uitzag.

Het problematische van de Spaanse Successie was dat één van beide partijen een te grote macht in Europa zou krijgen. Mocht het erfdeel naar Leopold gaan, dan zou het voormalig rijk van Karel V hersteld zijn, hetgeen voor veel Europeanen niet wenselijk was. Daarentegen zou, als de Spaanse troon naar Frankrijk ging, het Franse rijk oppermachtig worden. De *balance of power*⁹ stond zodoende op het spel. Zoals we in het

⁶ Knuttel 16182.

⁷ D. Onnekink en R. de Bruin, *Vrede van Utrecht* (Hilversum 2013) 13-7.

⁸ R.R. Palmer en J. Colton, *A History of the Modern World* (New York 1965) 167.

⁹ De *balance of power* is een begrip in de internationale betrekkingen dat zijn intrede deed in de 17^e eeuw. Het veronderstelt dat de macht tussen landen in evenwicht moet zijn. Bij verstoring van dit evenwicht is het zaak om dit evenwicht weer te herstellen, bijvoorbeeld door middel van allianties. De *balance of power* was er niet op gericht om vrede te handhaven, maar eerder om de soevereiniteit en onafhankelijkheid van

gedicht hierboven hebben kunnen lezen, viel de erfenis aan Filips van Anjou ten deel. En hoewel in het testament van Karel II stond dat de Spaanse en de Franse troon van elkaar gescheiden moesten blijven, zorgde dit verloop van de geschiedenis voor veel onrust in Europa. Het leidde ertoe dat Willem III, stadhouder in de Republiek en koning van Engeland, in 1701 de Grote Alliantie wist te formeren. Deze bestond uit: de Republiek, Engeland, en het Habsburgse rijk. De Grote Alliantie moest als tegenwicht fungeren om zo de *balance of power* binnen Europa te waarborgen. Toen Willem III in 1701 kwam te overlijden, meende Lodewijk XIV dat de Republiek en Engeland dermate verzwakt waren dat ze zich wel zouden voegen naar zijn expansionistische politiek. Queen Anna, de troonopvolgster van Willem III in Engeland, en de Republiek waren geenszins bereid om zich te conformeren naar de grillen van Lodewijk XIV en verklaarden zodoende in 1702 de oorlog aan Frankrijk.¹⁰

De leden van de Grote Alliantie hadden uiteenlopende belangen tijdens de Spaanse Successieoorlog. Allereerst was de oorlog nodig om de agressieve expansiedrift van Lodewijk XIV een halt toe te roepen. In de Nederlanden was hij geen onbekende: van 1672 tot 1678 en van 1688 tot 1697 voerde hij de Hollandse Oorlog en respectievelijk de Negenjarige Oorlog met zijn noorderburen.¹¹ Vanwege deze geschiedenis, en het feit dat Franse troepen reeds de Zuidelijke Nederlanden waren binnengedrongen, stond de Republiek uiterst wantrouwig tegenover Frankrijk en voelde zich derhalve genoodzaakt ten strijde te trekken.¹² De belangen van Engeland, dat intern verdeeld was over de oorlog, waren anders van aard. De Tories waren van mening dat de rol van Engeland uiterst beperkt moest blijven, ze waren immers een eiland en hadden zodoende weinig belang bij zaken op het vaste land. Het belangrijkste was volgens hen het veiligstellen van de handelsbelangen in het Middellandse Zeegebied en Spaans Amerika. De Whigs waren echter van mening dat Engeland zich wel ten volste moest mengen in de oorlog.¹³ Nog anders waren de belangen van de keizer. Hij had vooral belang bij het behouden van zijn gebieden in Italië en bekommerde zich weinig om gebieden in Noordwest Europa.¹⁴

staten in Europa te waarborgen. Voor meer informatie over de *balance of power* zie: R.R. Palmer en J. Colton, *A History of the Modern World* (New York 1965) 135-6.

¹⁰ Onnekink en De Bruin, *Vrede*, 20-6.

¹¹ Haks, *Vaderland*, 7.

¹² Onnekink en De Bruin, 27-9.

¹³ *Ibid.*, 32-3.

¹⁴ *Ibid.*, 30-1.

In hoeverre het machtsblok van de Grote Alliantie tegen Spanje en Frankrijk was opgewassen moest nog blijken. Zeker toen de vijand nieuwe bondgenoten aan zich wist te binden. Zo kozen Portugal en Savoye in 1701 de kant van de Spanjaarden, en in het jaar daarop maakten Beieren en Keulen dezelfde keuze. Een meevaller was dan ook toen in 1703 zowel Portugal als Savoye de kant van de geallieerden kozen. Dit had als bijkomend voordeel dat de havens van Portugal gebruikt konden worden om een offensief tegen Spanje te starten.¹⁵

De Spaanse Successieoorlog moet vooral gezien worden als een oorlog die niet zozeer draaide om zeeslagen of belegeringen, maar om grote veldslagen. Er waren wel belegeringen, maar de grote successen werden op het veld behaald. Om succes te behalen was een groot leger een vereiste. Zodoende beschikte de Republiek in 1702 over een leger van 100.000 man en Engeland over een leger van 40.000. Deze getallen zouden gedurende de oorlog stijgen naar 135.000 en respectievelijk 75.000. Opmerkelijk aan deze legers was dat ze voor een groot gedeelte uit huurlingen bestond. Dit zorgde ervoor dat er een enorme financiële last mee gepaard ging.¹⁶ De Oostenrijkers wisten ook een aanzienlijk leger op de been te brengen; zij konden rekenen op zo'n 135.000 man.¹⁷ Hoewel indrukwekkende getallen, was het maar zeer de vraag of het genoeg was. Frankrijk alleen al wist, zonder hulp van Spanje, een staand leger van 250.000 man op te brengen. Twee andere voordelen van Frankrijk waren dat ze een centrale positie in Europa hadden, en dat er slechts één absolute leider was.¹⁸

Onnekink en De Bruin onderscheiden drie perioden tijdens de Spaanse Successieoorlog: de vroege fase van 1702 tot 1704, waarin de machten in evenwicht leken; de tweede fase van 1704 tot 1709, waarin de geallieerden grote overwinningen behaalden; en de laatste fase van 1709 tot 1713, waarin de oorlog stagneerde.¹⁹ Het belangrijkste punt van de oorlog vinden we in de tweede fase, en is de geschiedenisboeken ingegaan als de Slag bij Blenheim. Blenheim kan als het keerpunt in de oorlog gezien worden. De geallieerden stonden met een leger van rond de 53.000 man, onder leiding van de Hertog van Marlborough, tegenover het leger van Frankrijk en Beieren, dat 60.000 man telde. Marlborough wist met zijn superieure tactische inzicht de strijd te winnen, hetgeen resulteerde in een bloedbad waarin rond de 30.000 Fransen

¹⁵ Onnekink en De Bruin, 23-37.

¹⁶ J.S. Bromley, *The New Cambridge Modern History VI* (Cambridge 1971) 411.

¹⁷ Onnekink en De Bruin, 34.

¹⁸ Bromley, *Cambridge Modern History*, 412.

¹⁹ Onnekink en De Bruin, 36.

het leven lieten. Daartegenover stond een verlies van ongeveer 12.000 geallieerde soldaten. Het grootste verlies voor de Fransen was echter nog dat Beieren niet meer wenste hun bondgenoot te zijn. Frankrijk stond er vanaf nu alleen voor.²⁰

Na Blenheim zouden er nog meer grote veldslagen volgen. Zo wisten de geallieerden in mei 1706 de Fransen te verslaan bij Ramillies, en in 1708 bij Oudenaarde. Deze laatste veldslag had als gevolg dat de Fransen zich moesten terugtrekken uit de Spaanse Nederlanden. De slag bij Malplaquet in september 1709 was de laatste serieuze veldslag van de Spaanse Successieoorlog. Ze vormde tevens het einde van de tweede periode. Hoewel er 200.000 man tegenover elkaar stonden, en er daarvan 30.000 het leven lieten, bleef de slag onbeslist. Engeland voelde zich na deze bloedige veldslag genoodzaakt om zich terug te trekken uit de oorlog om verder bloedvergieten te voorkomen. Gesteld kan worden dat de Spaanse Successieoorlog op zijn eind liep. Dat einde kwam na de slag bij Dedain, waar de geallieerden stevig werden verslagen doordat ze niet meer op de steun van Engeland konden rekenen.²¹

²⁰ Bromley, 420-2.

²¹ Onnekink en De Bruin, 39-41.

De Vrede van Utrecht

'Terwyl de Vredezon, na zoo veele oorlogsvlagen,
Met haaren flonkerglans aan onze kim verschynt,
Zien wy de nevelen en rampen haast verjaagen,
Waar onder gansch Euroop verzucht legt, en verquynt.
Wy zien den gouden tydt in hoope alreê herleeven,
Waar van de felle Kryg ons heeft zoolang berooft,
Dat woedend monsterdier ter landstreeke uitgedreven,
Dat allen voorspoedt heeft geschonden en verdooft.'²²

François Halma verwijst in zijn gedicht naar de gouden tijd waar de oorlog een einde aan had gemaakt, en die hopelijk zal terugkomen. Voor die gouden tijd was de vrede van groot belang. Naast een einde aan het geweld, betekende het ook dat er een grote kostenpost kwam te vervallen. Dat was wenselijk aangezien de staatsschuld van de Republiek aan het einde van de oorlog 130 miljoen gulden bedroeg, met een jaarlijkse rente van 14 miljoen gulden.²³

Er was reeds sprake van onderhandelingen in 1706 na de Slag bij Ramillies. De onderhandelende partijen konden het echter niet eens worden over de voorwaarden waarop de vrede getekend zou worden en dus woedde de oorlog voort.²⁴ Een tweede poging tot het stichten van vrede zien we in 1709 na de Slag bij Oudenaarde. Frankrijk, dat hevige verliezen had geleden, was uit op vrede, zelfs als ze daarvoor Spanje moesten laten vallen. De geallieerden eisten echter dat Lodewijk XIV zou helpen om Spanje ten val te brengen. Dit ging Lodewijk XIV te ver en zo kwam ook deze onderhandelronde tot een vruchteloos eind.²⁵

Na nog een derde poging tot onderhandelen, die weer vruchteloos tot een einde kwam, gebeurde er iets onverwachts. Engeland en Frankrijk gingen in het geheim rond de tafel zitten om de voorwaarden voor vrede te bespreken. Dit resulteerde in een reeks geheime overeenkomsten waarin de belangrijkste afspraken reeds gemaakt

²² Knuttel 16184.

²³ Onnekink en De Bruin, 34.

²⁴ Pitt, 446-8.

²⁵ Onnekink en De Bruin, 64-5.

waren. Toen in januari 1712 in Utrecht de conferentie begon, die zou leiden tot de Vrede van Utrecht, was de Republiek dan ook terecht verontwaardigd. Waarover moest er nog onderhandeld worden nu de belangrijkste afspraken al in het geheim waren gemaakt?²⁶

Die belangrijkste afspraken betroffen ook zaken waar de Republiek groot belang bij had. Zo dong de Republiek mee naar handelsbelangen in Spaans Amerika, probeerde ze aanspraak te maken op de monopolie op slavenhandel naar Spaans Amerika²⁷ en wilde ze een grote barrière in het zuiden om eventuele agressie van de Fransen een hoofd te kunnen bieden.²⁸ Als de Republiek haar handelsbelangen in Spaans Amerika zou moeten opgeven, zou dat grote gevolgen hebben voor haar inkomsten. Dat terwijl ze die inkomsten zo hard nodig had om de staatsschuld te kunnen aflossen. Naarmate de onderhandelingen in Utrecht vorderden, bleek dat de Republiek weinig te bepalen had. Engeland en Frankrijk dicteerden de toon; de Republiek had, als ze nog enig voordeel wilde behalen, te luisteren. De Vrede van Utrecht, die op 12 april 1713 werd getekend, pakte dan ook minder positief uit dan gehoopt voor de Republiek. Hoewel de Republiek haar barrière van vestingsteden in de Zuidelijke Nederlanden kreeg, en handelsvoordelen in het Spaanse Rijk, bleef ze de geslagen hond. Zo heerste er onvrede over de manier waarop de vrede was gesloten: Frankrijk en Engeland hadden het op een akkoordje gegooid en de Republiek had zich te schikken. Ook was niet bekend of Frankrijk zich daadwerkelijk aan de afspraken zou houden. Tweemaal eerder, in 1678 en 1697, werd vrede met Frankrijk gesloten, en tweemaal werd de oorlog hervat. Dit gaf reden tot achterdocht.²⁹

Toch kan gesteld worden dat de doelen van de oorlog waren behaald, immers, Frankrijk was ingedamd en er was sprake van een *balance of power*. Dat het voordeel, dat de Republiek voor ogen had, niet werd behaald is op zijn hoogst jammerlijk te noemen. De Spaanse Successieoorlog kwam pas echt aan haar eind toen op 6 maart 1714 in Rastatt, en op 7 september in Baden, Frankrijk de vrede tekende met Oostenrijk en respectievelijk het Heilige Roomse Rijk.³⁰

²⁶ Onnekink en De Bruin, 68-72.

²⁷ De monopolie op de slavenhandel naar Spaans Amerika heet het *asiento*.

²⁸ Pitt, 458-66.

²⁹ Haks, 263-4.

³⁰ Onnekink en De Bruin, 74-6.

Hoofdstuk 2: Publieke opinie en pamfletten

Over de Spaanse Successieoorlog en de Vrede van Utrecht is, zoals hierboven ook al is laten zien aan de hand van gedichten, veel gepubliceerd. Die publicaties hadden veelal de vorm van wat nu ‘pamfletten’ worden genoemd. Maar wat was nou de precieze functie van die pamfletten? Waren het louter propagandamiddelen, of hadden ze meerdere rollen te vervullen? Door wie werden ze vervaardigd, en, belangrijker, door wie werden ze gelezen? Voordat een passend antwoord op deze vragen wordt gezocht, is het van belang eerst te onderzoeken wat we verstaan onder ‘publieke opinie’ en die te plaatsen in de context van de vroege 18^e eeuw.

Publieke opinie kan, zoals zowel Bloemendal en Van Dixhoorn als Harms bevestigen, niet meer los gezien worden van het gedachtegoed van Jürgen Habermas. Habermas stelt in zijn *Strukturwandel der Öffentlichkeit* uit 1962 dat publieke opinie datgene is wat wordt uitgedrukt en gevormd in de publieke sfeer.³¹ De voorwaarden voor een publieke opinie zijn volgens hem dat de publieke sfeer voor iedereen toegankelijk moet kunnen zijn, en dat de door het publiek geformuleerde mening het resultaat is van een rationeel-kritische discussie.³²

Aan het einde van de 17^e eeuw was in Engeland voor het eerst aan deze voorwaarden voldaan, stelt Habermas. Het bewijs daarvoor vindt hij in het ontstaan van de onafhankelijke, kritische pers, en een debatcultuur die ontstond in openbare salons en koffiehuisen.³³ Deze opvatting is niet zonder kritiek gebleven. Zo betogen Bloemendal en Van Dixhoorn dat er in de vroegmoderne tijd reeds sprake was van publieke opinie in de Republiek.³⁴ Ook de uitspraak van Frijhoff en Spies dat er in de Republiek sprake was van een “nooit en nergens aflatende, en door alle segmenten en groepen van de samenleving gedeelde discussiecultuur” staat op gespannen voet met de visie van Habermas.³⁵

De definitie van Habermas voor publieke opinie is om bovengenoemde kritieken niet werkbaar voor dit onderzoek. In plaats daarvan zal daarom de definitie van

³¹ R. Harms, *Pamfletten en publieke opinie. Massamedia in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 2011) 21.

³² Harms, *Pamfletten en publieke opinie*, 21.

³³ *Ibid.*, 21.

³⁴ J. Bloemendal en A. van Dixhoorn, “De scharpheit van een gladde tong’: Literaire teksten en publieke opinievorming in de vroegmoderne Nederlanden’. *Bijdragen en mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 125 (2010), Nr. 1, 7.

³⁵ Haks, 15-6.

Bloemendal en Van Dixhoorn gehanteerd worden. Die luidt als volgt: 'een complex van opvattingen in grotere of kleinere segmenten van de samenleving over sociale, politieke, morele religieuze en andere openbare aangelegenheden die op verschillende manieren ontstaan en geuit worden.'³⁶ Als deze definitie wordt gehandhaafd, dan blijkt dat reeds vanaf de 16^e eeuw sprake was van een publieke opinie in de Republiek.³⁷

Een manier waarop meningen geventileerd werden – en op welke manier de publieke opinie werd beïnvloed – was het verspreiden van literaire geschriften. Bloemendal en Van Dixhoorn zeggen hier het volgende over:

'De literaire cultuur was in het vroegmoderne Nederland nauw verbonden met het sociale leven en de vorming van netwerken. Daardoor was er een uitgebreid publiek dat waarnam, las, luisterde, keek, zelf schreef voordroeg en steeds vaker ook publiceerde via de drukpers. Dat publiek bestond niet alleen uit de humanisten en hun gelatiniseerde publiek, maar ook uit rederijkers en andere volkstalige beoefenaars en liefhebbers van (performatief-) literaire cultuur.'³⁸

Hierboven is kort uiteengezet wat kan worden verstaan onder publieke opinie in de Republiek, en ook hoe deze verband hield met de literaire cultuur. Wat is dan de rol van het pamflet in dit alles?

Om die vraag te beantwoorden moet eerst duidelijk zijn wat een pamflet is. Harline hanteert in zijn standaardwerk *Pamphlets, Printing and Political Culture in the Early Dutch Republic* de volgende definitie, die hij overigens van Ter Horst overnam: een pamflet is een – meestal kort – werk dat betrekking heeft op de actualiteit en persuasief van aard is.³⁹ Het problematische aan de term pamflet en de categorisering die daarmee gepaard gaat, is, zoals Harms terecht stelt, dat ze anachronistisch is. Wat nu pamflet wordt genoemd werd destijds een blauwboekje, liedje of traktaat genoemd. De term pamflet is gedurende de 19^e en 20^e eeuw een verzamelwoord geworden voor teksten die grote overeenkomsten vertoonden.⁴⁰ Gelet op het feit dat deze teksten dezelfde functie vervulden – namelijk het publiek overtuigen – is deze discrepantie niet bezwaarlijk voor dit onderzoek.

Wie dan waren auteurs van pamfletten, en wat was hun beoogde publiek? Het is

³⁶ Bloemendal en Van Dixhoorn, *Scharpheyt*, 6.

³⁷ Lees hiervoor ook Bloemendal en Van Dixhoorn 10-5.

³⁸ Bloemendal en Van Dixhoorn, 21.

³⁹ Craig E. Harline, *Pamphlets, Printing, and Political Culture in the Early Dutch Republic* (Dordrecht 1987) 3.

⁴⁰ Harms, 13-4.

volgens Deen e.a. lastig om uitspraken te doen over de identiteit van pamflettisten. Daar hebben ze de volgende reden voor. Van de 1605 pamfletten gedrukt in 1672 waren 996 daarvan originele producties en 609 daarvan herdrukken. Van die 996 was meer dan de helft (553 stuks) anoniem gepubliceerd. De overige 443 pamfletten waren deels onder pseudoniem gepubliceerd (121 stuks). Dan blijven er slechts 322 pamfletten over van 209 verschillende auteurs. Van deze auteurs kan met zekerheid gezegd worden dat ze uit alle sociale, religieuze, economische en politieke lagen van de bevolking kwamen.⁴¹ Ook bij de auteurs van de gedichten die in dit onderzoek behandeld worden zien we een variëteit aan professies.⁴² Hoewel uit deze informatie geen echte conclusie kan worden getrokken, bevestigt ze wel de stelling van Frijhoff en Spies dat er sprake was van een levendige discussiecultuur in alle lagen van de bevolking.

Over wie de pamfletten lezen valt ook nog niet veel met zekerheid te zeggen. Harline wijst terecht op de grote mate van geletterdheid in de Republiek. Dit wil echter niet zeggen dat iedereen die geletterd was ook daadwerkelijk geïnteresseerd was in actualiteit. Ook al was een persoon geïnteresseerd in de actualiteit, dan blijft het nog zeer de vraag of die persoon in kwestie een pamflet gebruikte om op de hoogte blijven, of dat de voorkeur werd gegeven aan andere media.⁴³ Het blijft in dit licht onduidelijk hoe groot het bereik van pamfletten was.

Toch zijn er ook aanwijzingen te vinden die erop wijzen dat pamfletten een groot publiek genoten. Als eerste kan worden genoemd dat er vanaf 1650 een verandering plaatsvindt bij pamfletten: het gedicht werd een populaire vorm. Veelal konden deze gedichten ook op een gezongen wijze worden voorgedragen.⁴⁴ Het was op die manier mogelijk om in een keer een grote groep mensen te bereiken. Deze ontwikkeling staft tevens de opvatting van P.C. Hooft, die in 1642 beweerde dat 'de scharpheit van een gladde tong' effectiever was dan drukwerk, doordat veel mensen tegelijk 'op een uure belezen' werden.⁴⁵ Daarnaast was er sprake van wat Deen e.a. het '*multiplier effect*' noemen. Het idee hierachter is dat een pamflet door meer mensen werd gelezen en gehoord dan louter door wie het werd gekocht. Het zingen of voordragen van pamfletten

⁴¹ F. Deen, D. Onnekink en M. Reinders (ed.), *Pamphlets and Politics in the Dutch Republic* (Leiden 2011) 22.

⁴² Hiervoor is gebruik gemaakt van de voorpagina's van de betreffende pamfletten en van biografische gegevens op www.dbnl.org.

⁴³ Harline, *Pamphlets*, 57-67.

⁴⁴ Dit kan ook verklaren waarom enkele gedichten 'Vredezing' op het titelblad hebben staan.

⁴⁵ Bloemendal en Van Dixhoorn, 3-5.

zoals hierboven beschreven is daar een voorbeeld van, maar er zijn meer voorbeelden te noemen. Zo kwam het voor dat pamfletten werden doorverkocht, verhuurd en uitgeleend. Ook zijn er pamfletten gevonden die deel uitmaakten van een erfenis en op die manier rouleerde tussen de bevolking. Een andere manier die bijdroeg aan de reikwijdte was het feit dat pamfletten veelvuldig werden gekopieerd. Tot slot werd de inhoud van pamfletten veelvuldig doorverteld door politici, predikanten en door 'gewone' lieden.⁴⁶

Er is dus reden om aan te nemen dat pamfletten en de inhoud daarvan goed verspreid raakten onder de bevolking. De vraag is echter of de boodschap van de auteur daarbij ook goed begrepen werd, of dat het publiek wellicht een andere boodschap meende te lezen. Harline vertelt over een Remonstrantse dominee die tot vier keer zijn traktaat moest herschrijven omdat het niet goed werd begrepen door zijn publiek.⁴⁷ Hoewel dit geenszins bevestigt dat pamfletten veelvuldig verkeerd werden geïnterpreteerd, toont het wel aan dat pamfletten aan hun doel voorbij konden schieten. Dit is ook de staat van het historisch onderzoek op dit moment. Gegeven is dat pamfletten gelezen en verspreid werden, maar hoe ze precies geïnterpreteerd werden en hoe het publiek daarop reageerde blijft nog een grijs gebied.⁴⁸

Bekend is nu dat er in de Republiek sprake was van een publieke opinie. Deze kon betrekking hebben op grote of kleine segmenten van de bevolking en kon gaan over religieuze, sociale, politieke en andere aangelegenheden. Literatuur was een vorm en middel om de publieke opinie te beïnvloeden. Dat kwam onder andere door de hoge mate van geletterdheid in de Republiek. Onder literatuur vielen ook wat nu pamfletten worden genoemd: meestal korte geschriften die betrekking hebben op de actualiteit en die persuasief van aard zijn. Weinig valt met grote zekerheid te zeggen over de lezers en toehoorders van pamfletten, wel mag aangenomen worden dat pamfletten - onder andere door het *multiplier effect* - goed verspreid raakten onder de bevolking.

Dit bekend zijnde, is het zaak te onderzoeken wat de geselecteerde gedichten hebben bijgedragen aan de beeldvorming over de Spaanse Successieoorlog en de Vrede van Utrecht.

⁴⁶ Deen e.a., *Pamphlets*, 27-8.

⁴⁷ Harline, 58.

⁴⁸ Deen e.a., 28-9.

Hoofdstuk 3: Onderzoek

Reeds beschreven is het verloop van de Spaanse Successieoorlog en de Vrede van Utrecht. Ook is er gekeken naar publieke opinie en pamfletten in de vroege 18^e eeuw. In dit hoofdstuk zal gezocht worden naar een antwoord op de hoofdvraag. Die is in vier zaken opgedeeld die afzonderlijk van elkaar bestudeerd zullen worden. De vier zaken zijn:

- Wat is het beeld dat van de Republiek wordt geschetst?
- Wat voor beeld wordt er van de vijand geschetst?
- Wie of wat is er verantwoordelijk voor de vrede?
- Wat zijn de gevolgen van de vrede?

In de inleiding is reeds verwezen naar de conclusie van Haks. Hij stelt dat er een publiek draagvlak voor de oorlog was doordat er sprake was van een collectief besef van eenheid en saamhorigheid. Deze conclusie kan gekwalificeerd worden door de eerste vraag van hierboven te beantwoorden. Daarnaast biedt deze vraag ook gelegenheid te zien of aan de Republiek positieve dan wel negatieve eigenschappen werden toegedicht.

Wat dan, is het beeld dat van de Republiek wordt geschetst? In negen van de tien gedichten wordt er verwezen naar de Republiek en/of haar geschiedenis, en/of haar inwoners. Twee daarvan zijn weinig interessant voor dit onderzoek. In Knuttel 16192 staat één maal 'Vaderlanders' geschreven⁴⁹, en in Knuttel 16195 valt slechts twee maal 'Nederlandt' en één maal 'Hollandt' te lezen.⁵⁰ De andere gedichten tonen een grotere verscheidenheid aan benamingen voor de Republiek, en verbinden daar ook eigenschappen aan. Een veel voorkomende benaming voor de inwoners van de Republiek is Batavieren.⁵¹ Zo noemt ook De Bye zijn volk en zegt:

'O strydbaar volk, door de oorlogsplagen
In uw geboorte al fel gedrukt,

⁴⁹ Knuttel 16192.

⁵⁰ Knuttel 16195.

⁵¹ Batavieren of Bataven waren een Germaanse stam in Europa die in opstand kwam tegen de Romeinse onderdrukking aan het begin van de christelijke jaartelling. De inwoners van de Republiek beschouwden zichzelf als nakomelingen van de Batavieren omdat zij tijdens de Tachtigjarige Oorlog in opstand waren gekomen tegen de Spaanse onderdrukking. Voor meer informatie lees: Overvloed en Onbehagen van S. Schama.

Hoe meenigmaal is 't u gelukt,
Dat ge uwen vyand hebt verslagen?'⁵²

Het beeld wat wordt gegeven is dat de inwoners van de Republiek strijdlustige mensen waren, die gedurende hun hele geschiedenis al zichzelf hebben moeten beschermen – en dat succesvol gedaan hebben – tegen buitenlandse mogendheden. Coenraet Droste benadrukt ook de dapperheid van zijn volk: 'Geen braever Krijgsvolck heeft den Aerdboom oyt gedraegen, Dat niet te breecken is door vuer-bus nog door slaegen.'⁵³

Een andere benaming voor de Republiek is 'de Leeuw'. De leeuw verwijst naar de generaliteitsleeuw, dat het wapen van de Republiek was. De eigenschappen die doorgaans aan een leeuw kunnen worden toegedicht, worden door Johannes Jungius in Knuttel 16184A ook toegedicht aan het Nederlandse volk. Zo dichtte hij: 'Daar was een gloed van nijd, men tarte Hollands magt, Dies was 't een wijs besluit om met een Leeuwen-kragt'.⁵⁴ De bedoeling is duidelijk: Jungius zegt hier dat de Republiek een mogendheid is om rekening mee te houden. Dat blijkt ook nog uit andere verwijzingen naar de leeuw, namelijk: 'Hollands fiere Leeuw', 'Een derde wierd verscheurd met 's Leeuws verwoede tanden.', 'voorts brulden Hollands Leeuwen', en 'Maar dit kon Hollands Leeuw sijn graagheid niet verslaan, Hy moest in Vrankrijks hert sijn scherpe klauwen slaan'.⁵⁵ De Republiek wordt hier door Jungius afgebeeld als een sterke, trotse staat die in staat is om van zich af te bijten.

Vaak in combinatie met 'de leeuw' wordt 'de pijlbundel' gebruikt. De pijlbundel is onderdeel van de Generaliteitsleeuw. Ze verwijst naar de zeven provincies van de Republiek. Hier wordt ook naar verwezen door het veelvuldig gebruikte 'zevenstaats gebied' of 'zevenstaat'. De term 'zevenstaat' benadrukt de eenheid van de zeven provincies. Die eenheid is belangrijk voor het welslagen van de vrede, aldus De Bye:

'Ik [de vrede] zal uw palen nooit verlaten,
Zoo lang gy, de eendragt trouw bemint,
Myn zuster, die de pylen bindt,

⁵² Knuttel 16191.

⁵³ Knuttel 16182.

⁵⁴ Knuttel 16184A.

⁵⁵ Ibid.

Van uwe zeven vrye staten.⁵⁶

Belangrijk hier is dat De Bye de nadruk erop legt dat het ‘zeven vrye staten’ betreft. Dit is een verwijzing naar de Opstand waarin de Republiek moest vechten voor haar vrijheid. François Halmaes voorziet dat de eenheid van de zeven provinciën door de vrede altijd zal blijven voortbestaan. Hij rijmt:

‘Geen tweespalt zien wy ooit zyn vastigheid verbreeken
De Pylen blyven in des Tuinleeuws klaau vereent!
Nooit mooge een luchtorkaan, of dwarrelwindt opsteeken,
Waardoor zyn mogendheit en luister word’ verkleent.’⁵⁷

Ook Frans van Oort is ervan overtuigd dat de vrede de eenheid van de Republiek zal bewaren: ‘Een Vrede, daer de Leeuw syn Zabel by sal wetten, Syn pylen, wel geschikt in vaster klauwen setten’.⁵⁸

Tot slot wordt vaak het woord ‘vaderland’ gebruikt om de Republiek te duiden. Vaderland heeft, zoals Haks al stelde in zijn conclusie, als woord, een wervend karakter: het impliceert een eenheid.⁵⁹ In Knuttel 16192 wordt handig gebruik gemaakt van dit wervende karakter als de schrijver zijn landgenoten oproept tot grote oplettendheid met: ‘O Vaderlanders! Oog in ’t Zeijl.’⁶⁰

Wat dan is het beeld dat van de vijand werd geschetst? Van de Republiek werd, zoals hierboven te lezen is, een vrij eenzijdig en ronduit positief beeld geschetst. Van de vijand, Frankrijk en Lodewijk XIV, bestaat niet zo’n eenzijdig beeld. Hoewel Lodewijk XIV de grote boosdoener was tijdens de oorlog, spreekt uit de gedichten ook een groot respect voor hem en zijn glorierijke verleden. Zo valt te lezen: ‘Grootmagtige Monarch, befaamt door wondre daaden, Die uwe Zeetelplaats, Versailles, groot van pragt.’⁶¹ Hier wordt erkend dat Lodewijk een groot en machtig monarch was, die veel aanzien genoot door zijn ‘wondre daden’. Beter komt het aanzien van Lodewijk XIV naar voren in het gedicht van Coenraet Droste, die dicht:

⁵⁶ Knuttel 16181.

⁵⁷ Knuttel 16184.

⁵⁸ Knuttel 16185.

⁵⁹ De werkelijke ‘vader van het land’ was Willem van Oranje die de Republiek leidde tijdens de Opstand.

⁶⁰ Knuttel 16192.

⁶¹ Knuttel 16183.

‘Die Stadt is een der vyf door Lodewijck genomen,
Als men hem op ’t Tooneel des Werelds heeft sien komen:
Sijn eerste Krijgs-bedrijf, en arbeydt syner jeugt,
Wie’er overwinning hem soodaenig heeft verheugt,
Dat de pluymstrijckers hem gelijk een Caesar roemden,
En hem, naer Henderijck, daerom den Grooten noemden.
Een naem door hem verdient, meer door ’t stantvast gemoet.’⁶²

Hoewel Lodewijk XIV de aanstichter van het kwaad was, wordt zijn gezicht hier niet besmeurd. Nog opvallender is dat Lodewijk XIV, in een ander gedicht, juist lof wordt toegezongen. ‘O Grootte Lodewyk [...] Gedaan, waar in ik prees uw staatkunde om de Vrêe, Gy zyt die lof wel waard.’⁶³ Naast lof wordt hem ook succes gewenst mocht hij nog eens ten strijde trekken tegen Engeland. Zo valt te lezen: ‘En zo gy tegens ’t Ryk nog oorlog voeren moet: ‘k Wens u in ’t heimelyk geluk en ’t hoogste goed.’⁶⁴ Het opvallende hieraan is dat deze gelukwens ‘in ’t heimelyk’ moest geschieden, hetgeen wellicht verklaart waarom dit pamflet anoniem geschreven is.

Ofschoon er positief over Lodewijk XIV is geschreven, zijn er ook minder positieve uitlatingen. Zo werd erop gewezen dat de macht van Frankrijk niet oneindig was. Dit blijkt ook uit het volgende citaat dat verhaalt over het feit dat de geallieerden zijn opgetrokken tot aan Frankrijk.

‘Gy zaagt, o Koning, vaak, hoe d’Heemel, haar geneegen,
Hun Grens-Endt breyden uyt tot aan uw Ryx-Frontier;
Gy saagt haar pronken met behaalde Lof en Zeegen.
Uw’ Sterkste Land-fortres zwigt voor hun Praal-banier.’⁶⁵

Johannes Jungius toont zich ook niet overtuigd van de Franse macht. Zijn gedicht doet vermoeden alsof de geallieerden veruit superieur waren. Lees bijvoorbeeld: ‘Men sag de Lelie-Bloem als met de voet vertreen.’, ‘Dit was een grote trap tot Vrankrijks luister-

⁶² Knuttel 16182.

⁶³ Knuttel 16191.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Knuttel 16183.

thron, 't Was kanker voor sijn vleesch, en knauwde fijn gebeente.' en 'Maar groten Lodewijk, war lijd Uw Krijgs-Magt bressen.'⁶⁶ Gesteld kan worden dat er eerbied was voor de figuur van Lodewijk XIV, maar dat er tegelijkertijd sprake was van een superioriteitsgevoel jegens de Fransen.

Door wie is de vrede tot stand gekomen? Deze vraag laat zich op twee manieren beantwoorden. Zo valt in veel gedichten te lezen dat de vrede een geschenk van God is. Hij zou daarmee het idee dat Hij de beschermer van de Republiek was bevestigen. Door de geschiedenis heen heeft God de Republiek namelijk al meerdere malen gered uit de handen van het kwaad, aldus Droste: 'Hy heeft, voor onsen Staet, soo lang nu sorg gedraegen, En dien voorheen geredt uyt tegenspoet en plaegen.'⁶⁷ Elders valt ook te lezen dat het God is aan wie de mens dankbaarheid verschuldigd is:

'Geen Febus, maar de Godt des Vredes leer my klanken
Die welgepast zyn op den heughelyken dag,
Waarop wy plegtiglyk den Hemelheerscher danken,
Op 't aangenaam gezicht der witte Vredevlag.'⁶⁸

En in andere gedichten met de volgende woorden: 'Dank sy de Sterke God voor soo veel vreugde-kronen'⁶⁹ en 'En aan te steeken, na de dankbaare offerhanden, Door lievelingen van de eeuwige Vreede, aan God (...) die 't bitt're oorlogs lot Weêr heeft hervormd in een gewenste Rust en Vreede.'⁷⁰ In de eerste plaats wordt hier duidelijk God als verantwoordelijke gehouden voor de totstandkoming van de vrede.

Maar niet alleen aan God komt de eer toe. Ook de belangrijkste actoren in het krijgsgeweld worden lof toe gezongen. Jacobus de Groot beseft bijvoorbeeld heel goed dat de Republiek veel dank is verschuldigd aan haar bondgenoten. Allereerst prijst hij de leiders van de legers: 'O braven Prins Eugeen, die Caesars oorlogs knaapen (...) Vergun, dat ik uw kruin met helden loover sier'⁷¹ en 'En gy, o Marlebourg, wiens lof door alle landen, Soo heerlyk is befaamt, gy hebt, op Helden trant, (...) En 't Vaderland beschermt

⁶⁶ Knuttel 16184A.

⁶⁷ Knuttel 16182.

⁶⁸ Knuttel 16184.

⁶⁹ Knuttel 16184A.

⁷⁰ Knuttel 16189.

⁷¹ Knuttel 16183.

voor vrede tyranny.⁷² Voorts prijst hij keizer Leopold de hemel in: 'Grootmagtig Caesar, Vorst en waare Bondgenoot, Geëerde Majesteyt, o strydbren Held der Helden, Die 't Seeven-pylig Land zoo trouw uw hulp aanboot.'⁷³ Naast God worden terecht de helden van de strijd geprezen om hun inzet. Het is in dit licht opvallend dat De Bye geen enkele melding maakt van God en slechts een enkele keer van bondgenoten. De vrede is volgens zijn gedicht voornamelijk tot stand gekomen door de inspanningen van de Republiek. Zijn gedicht krijgt zo een sterk nationalistisch karakter. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de volgende strofe: 'Gy koost ons mannen van verstandt, Die door geen schyn of list te blinden Den knoop van vrede zouden binden, En leggen 't oorlogsdier aan bandt.'⁷⁴ Concluderend kan gesteld worden dat de vrede vooral wordt opgedragen aan God. Daarnaast worden ook de inspanningen van de bondgenoten op waarde geschat. In slechts één geval is er sprake dat de vrede is bewerkstelligd door de Republiek; dit is wellicht een vorm van nationalisme.

Welk beeld geven de gedichten van de gevolgen van de vrede? De gevolgen van de vrede zijn breed uitgemeten in de gedichten. Over het algemeen kan gesteld worden dat de stemming meer dan euforisch is. De reden daarvoor laat zich eenvoudig raden: er werden weer gouden tijden verwacht. Nu de vrede was teruggekeerd was het weer mogelijk om veilig de zeeën te bevaren en handel te drijven. Dit vooruitzicht werd breed gedragen: in vijf van de zeven gedichten die verhalen over de gevolgen van de vrede valt het te lezen. Bijvoorbeeld in het gedicht van De Bye: 'Gaa! keer met rykgelade vlooten, Breng schatten in van Oost en West; Zoo word weêr uw gemeenebest De rykdom in den schoot gegoten.'⁷⁵ Ook François Halmaes verwoord het treffend: 'De scheepvaart is herstelt, om waarverwisselingen, Tot wederzyds behoudt, te doen met geldtgewin.'⁷⁶ Maar niet alleen werden er gouden tijden op het gebied van handel en welvaart verwacht. Ook de kunsten en de wetenschap zouden weer floreren. Zo valt te lezen dat 'De Weetenschap (...) Sal nu (...) Staan pronkken op uw Strand met luid-befaaemde roem.'⁷⁷

Het kan niet anders dan dat het vooruitzicht naar zulke gouden tijden het publiek wel kon bekoren. Toch was er ook ander, pessimistisch, geluid dat niet veel goeds voor

⁷² Knuttel 16183.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Knuttel 16181.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Knuttel 16184.

⁷⁷ Knuttel 16183.

de Republiek voorspelde. Het betreft hier het anonieme gedicht *Op de vrede van den jare mdccxiii, tot Utrecht*. Waar in de andere gedichten de toekomst nog rooskleurig wordt beschreven, is dat in dit gedicht niet het geval. Gelet op de geschiedenis is dat ook niet verwonderlijk; twee maal eerder werd er door Lodewijk XIV vrede gesloten, en twee maal werd de oorlog hervat. Vandaar ook de woorden 'O Vaderlanders! Oog in 't Zeijl. 'K Voorzie een buij; daar 's storm te Vreezen (...) Waakt dan, O Neerland! Waak, met 't Lemmet uit de Schee. Dit spooksel is geen Vree.'⁷⁸ Dat er van de tien gedichten slechts één wantrouwig is over de vrede is opmerkelijk. Er was blijkbaar weinig behoefte aan kritische geluiden, of er waren weinig pamfletschrijvers die voorzagen dat de vrede van korte duur zou kunnen zijn. Het laatste bleek bewaarheid; in 1718 brak er wederom oorlog uit.

⁷⁸ Knuttel 16192.

Conclusie

In het bovenstaande zijn een aantal zaken onderzocht. Allereerst zijn de Spaanse Successieoorlog en de Vrede van Utrecht kort uiteengezet. De oorlog brak uit nadat de erfenis van Karel II van Spanje aan Filips van Anjou, de kleinzoon van Lodewijk XIV, ten deel viel. Uit angst voor een oppermachtig Frankrijk besloten Engeland, het Habsburgse Rijk en de Republiek de oorlog aan Frankrijk en Spanje te verklaren. Vanaf 1706 was er reeds sprake van onderhandelingen. Het zou echter tot 1713 duren voordat de vrede daadwerkelijk getekend werd en wel in Utrecht. Hoewel de Republiek één van de grote partijen was, bleek haar rol tijdens de onderhandelingen nihil te zijn. Engeland en Frankrijk hadden het in het geheim op een akkoord gegooid en de Republiek had het te dulden. Dit had als gevolg dat de vrede weinig positieve gevolgen had voor de Republiek op het gebied van welvaart. Wel kan gesteld worden dat de missie van de oorlog geslaagd was; de macht van Frankrijk was immers teruggebracht tot normale proporties en daarmee was de *balance of power* hersteld.

In het tweede hoofdstuk is gekeken naar publieke opinie en pamfletten in de vroege 18^e eeuw. Er is op gewezen dat publieke opinie en het gedachtegoed van Jurgen Habermas niet meer los van elkaar gezien kunnen worden. Hij meent dat publieke opinie pas kan bestaan als er sprake is van een publieke sfeer die voor iedereen toegankelijk is, en er sprake is van een rationeel kritische discussie. In het 18^e-eeuwse Engeland is hier het eerst aan voldaan, volgens hem. Deze opvatting wordt niet gedeeld door Bloemendal en Van Dixhoorn, en Frijhoff en Spies. Van Dixhoorn en Bloemendal bieden een ruimere definitie van publieke opinie, en Frijhoff en Spies zeggen dat er in de Republiek sprake was van een discussiecultuur in alle lagen van de bevolking.

De laatste jaren is er in toenemende mate onderzoek gedaan naar pamfletten. Het boek van Harline blijft vooralsnog het standaardwerk op dit gebied. Hoewel er nieuwe inzichten zijn verkregen, is nog veel onduidelijk. Zo is nog steeds niet precies duidelijk wie daadwerkelijk pamfletten lazen. Ook is het nog zeer de vraag of de boodschap van pamfletten goed overkwam op het publiek. Wel is uit onderzoek gebleken dat de auteurs uit alle sociale, religieuze en politieke lagen van de bevolking kwamen. Ook is er reden om aan te nemen dat de reikwijdte van pamfletten aanzienlijk was. Dat komt doordat er sprake was van een *multiplier-effect*. Pamfletten werden doorverkocht of uitgeleend, op straat voorgedragen, en de boodschap werd onder andere door dominees en politici

doorverteld. Al deze factoren spreken in het voordeel van een vergrote reikwijdte.

Hoe dan hebben gedichten bijgedragen aan de beeldvorming over de Spaanse Successieoorlog en de Vrede van Utrecht? Deze vraag is opgedeeld in vier sub-vragen. Wat voor beeld wordt er geschetst van de Republiek? Wat voor beeld wordt er geschetst van de vijand? Wie is er verantwoordelijk voor de Vrede? En, tot slot, wat zijn de gevolgen van de vrede?

Het beeld dat van de Republiek wordt geschetst is zeer positief te noemen. Het valt op dat er veel namen voor de Republiek en haar inwoners worden gehanteerd. Veelgebruikt zijn 'Batavieren', 'Vaderland', 'De Leeuw', 'Zevenstaat' en 'Pijlbundel'. Met de naam Batavieren wordt aanspraak gemaakt op een vermeende afkomst van de daadwerkelijke Bataven die in de eerste eeuw na Christus leefden. Hoewel de naam Batavieren al tijdens de Tachtigjarige Oorlog in gebruik raakte, is ze nog steeds treffend. Ze geeft het gevoel van een gezamenlijke afkomst en van een gedeelde geschiedenis. De Nederlanders – de Batavieren dus – vormen het volk dat door de geschiedenis heen onderdrukt wordt, maar dat zich van deze onderdrukking weet los te vechten. De Republiek, dat zich onder leiding van Willem van Oranje heeft weten vrij te vechten, is het vaderland. Het besef van deze 'gezamenlijke' afkomst en geschiedenis, en waarnaar de gedichten veel verwijzen, is het collectieve besef waar Haks over schrijft in zijn conclusie. Gesteld kan worden dat de gedichten pogen om dat collectieve besef te sterken, doordat ze een beeld van de Republiek schetsen dat zich kenmerkt door eenheid (Zevenstaat en Pijlbundel) en een gedeelde geschiedenis (Batavieren en Vaderland).

Het beeld dat van Lodewijk XIV wordt geschetst kent, verrassend genoeg, twee zijden. Zo wordt hij enerzijds bewonderd en gerespecteerd om zijn imposante luister, maar anderzijds wordt zijn macht als inferieur ten opzichte van de geallieerden beschreven. Gezien de geschiedenis die vooraf ging aan de Spaanse Successieoorlog is het opmerkelijk te noemen dat de schets van Lodewijk XIV zo mild is uitgevallen. Blijkbaar waren gedichten/vreugdezangen niet bij uitstek het medium om sterke kritieken te uiten. Dit blijkt ook uit het feit dat er nergens wordt ingegaan op het akkoord dat in het geheim werd gesloten tussen Frankrijk en Engeland, en waardoor de Republiek zich zwaar gedupeerd voelde.

De vrede komt in de eerste plaats van God. Dat is althans het beeld wat de gedichten geven. Hij heeft zich door de geschiedenis heen opgeworpen als beschermer

van de Republiek en daarvan was men zich bewust. Maar ook de helden van de oorlog worden terecht geprezen om hun daden. De Hertog van Marlborough en Eugenius van Savoye worden geportretteerd als helden, en ook de keizer van het Habsburgse rijk wordt bedankt voor zijn trouwe bondgenootschap. Ook hier is het echter weer opmerkelijk te noemen dat er nergens sprake wordt gemaakt van het 'verraad' van de Engelsen tijdens de onderhandelingen. Tot slot is er sprake van dat de vrede vooral door de Batavieren bewerkstelligd is. Dit komt echter alleen naar voren in het gedicht van De Bye, dat, ook door de rest van het gedicht, een zeer nationalistisch karakter heeft.

Tot slot rest de vraag wat de gevolgen van de vrede zijn? Het beeld dat de gedichten oproepen is vrijwel louter positief te noemen. Reikhalzend wordt vooruit gekeken naar de gouden tijd die weer zal komen. Er zal weer handel gedreven worden, het is weer mogelijk om de zeeën te bevaren en de kunsten zullen weer beoefend worden. Hoewel dit het beeld is dat grotendeels wordt voorgehouden, strookt het niet met de werkelijkheid. Het herstel van de welvaart zou uitblijven en de vrede zou ook niet van lange duur blijken. In dat licht is het sceptische gedicht *Op den vrede van den jare mdccxiii, tot Utrecht* een betrouwbare bron gebleken.

De werkelijke vraag is dan ook in hoeverre de beeldvorming hierboven beschreven precies invloed had op de publieke opinie. De huidige staat waarin het onderzoek naar pamfletten en publieke opinie verkeert maakt die vraag nog ingewikkelder. Er zal eerst nog verder onderzoek gedaan moeten worden naar de wisselwerking tussen die twee en ook naar de precieze rol van gedichten. Wel kan met enige veiligheid gezegd worden dat de euforische stemming van de gedichten niet volledig is neergeslagen op de inwoners van de Republiek; er heerste in de jaren na de oorlog, zoals Haks schrijft, 'een sfeer van moedeloosheid'.⁷⁹

⁷⁹ Haks, 270.

Pamfletten

- Barend Warnaar, *Floriaan en Silvia, herderszang, op het teekenen der vrede binnen Vtrecht, den 11 april, 1713* (1713) (Knuttel 16189).
- Coenraet Droste, *Op de vrede tot Vytrecht gesloten den 11. april 1713. naer den twaelfjaerigen oorlog* (1713) (Knuttel 16182).
- François Halma, *Vredezing den edelen mogenden heeren Staten van Frieslandt eerbiedigst toegewydt, by d'afkondiging van den gesloten vrede* (1713) (Knuttel 16184).
- Frans van Oort, *Vrede-toorts, met vreugd onstoken op Rots-oort* (1713) (Knuttel 16185).
- Jacobus de Groot, *Vredezing* (1713) (Knuttel 16183).
- Johan Huibert Jungius, *Uitregtse vreugd-basuin de vrede tussen den koning van Vrankryk en de Staten der Vereenigde Nederlanden getroffen, uitgalmende* (1713) (Knuttel 16184A).
- Pieter de Bye, *Vredezing op de langgewenschte vrede tusschen Vrankryk en de Vereenigde Nederlanden* (1713) (Knuttel 16181).
- *Eere-gordyn, gehangen voor de aanspraak der hertoginne van Schrewsbury, aan Lodewyk de XIV,* (1713) (Knuttel 16191).
- *Op de vrede van den jare mdccxiii, tot Utregt* (1713) (Knuttel 16192).

Literatuur

- Bloemendal, J. en Dixhoorn, A. van, "De scharpheit van een gladde tong': Literaire teksten en publieke opinievorming in de vroegmoderne Nederlanden'. *Bijdragen en mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 125 (2010), Nr. 1, 3-28.
- Bromley, J.S., *The New Cambridge Modern History VI* (Cambridge 1971).
- Deen, F., Onnekink, D., Reinders, M.(ed.), *Pamphlets and Politics in the Dutch Republic* (Leiden 2011).
- Deen, F., 'Handwritten Propaganda. Letters and Pamphlets in Amsterdam during the Dutch Revolt' in: F. Deen, D. Onnekink en M. Reinders (ed.), *Pamphlets and Politics in the Dutch Republic* (Leiden 2011).
- Haks, D., *Vaderland en vrede 1672-1713. Publiciteit over de Nederlandse Republiek in oorlog* (Hilversum 2013).
- Harline, C.E., *Pamphlets, Printing, and Political Culture in the Early Dutch Republic* (Dordrecht 1987).
- Harms, R., *Pamfletten en publieke opinie. Massamedia in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 2011).
- Onnekink, D. en De Bruin, R., *De Vrede van Utrecht (1713)* (Hilversum 2013).
- Palmer, R.R. en Colton, J., *A History of the Modern World* (New York 1965).
- Pitt, H.G., 'The Pacification of Utrecht' in: J.S. Bromley (ed), *The New Cambridge Modern History VI* (Cambridge 1971).
- Veenendaal, A.J., 'The War of the Spanish Succession in Europe' in: J.S. Bromley (ed), *The New Cambridge Modern History VI* (Cambridge 1971).

Sites

- www.dbnl.org